УДК 343.344

Т. Ю. ПІСКУН, аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДЕЗЕРТИРСТВА

Дане дослідження ставить за мету звернути увагу на розгляд певних діючих правових механізмів, направлених на регулювання злочинних діянь, що скоюють військовослужбовці, а саме — дезертирства, яке є одним із найбільш небезпечних злочинів проти порядку проходження військової служби

Ключові слова: поняття дезертирства, склад злочину, елементи складу злочину, кваліфікуючі ознаки, суміжні склади злочинів

Актуальність дослідження злочинів проти військової служби визначається, насамперед, тим, що такі протиправні діяння, порушуючи встановлений порядок комплектування Збройних Сил (далі — ЗС), призводять до ослаблення військової дисципліни, в результаті чого підриваються їх боєготовність і, як наслідок — обороноздатність країни.

Відомо, що руйнація державності, як правило, починається з розвалу армії. Тому стан військової дисципліни, правопорядку необхідно розглядати не тільки як один із чинників забезпечення захисту від зовнішнього ворога, але і як показник національного здоров'я і внутрішньої стійкості держави. В цілому злочинність військовослужбовців — небезпечний дестабілізуючий фактор, який негативно впливає не тільки на військову організацію держави, але і на державу, на громадянське суспільство в цілому, внутрішню та зовнішню безпеку. Прагнення надати ЗС нову якість, істотно підвищити їх бойові можливості, сформувати фактично новий вигляд всієї військової організації держави, передбачає вирішення проблеми злочинності військовослужбовців.

Положення зі злочинністю в ЗС у даний час продовжує залишатися складним. Криміногенна обстановка в деяких військових частинах і формуваннях негативно відбивається на авторитеті армії в суспільстві. Однією з гострих проблем, з якою зіткнулися ЗС, стало зростання ухилень від військової служби призовників, солдатів, матросів, сержантів і старшин, а також військовослужбовців за контрактом. Особливу тривогу викликає дезертирство, яке нерідко супроводжується вчиненням злочинів загальнокримінальної спрямованості (пограбуваннями, розбоями, зґвалтуваннями і т. д.).

Конституція України визначає, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості покладаються на Збройні Сили України [1, 141]. Військова справа регламентується низкою законів та підзаконних актів, основним серед яких є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [2, 324]. Дезертирство — один з найбільш тяжких і небезпечних злочинів проти порядку несення військової служби, відповідальність за який встановлений ст. 408 Кримінального Кодексу України (далі — КК). В ч. 1 цієї статті вказано, що «Дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією

© Піскун Т. Ю., 2013

самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу — караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років» [3, 131].

Виходячи з цього законодавчого визначення спробуємо встановити елементи цього складу злочину. Так, об'єкт цього злочину — це суспільні відносини, які регламентує встановлений у ЗС України порядок проходження військової служби. З об'єктивної сторони дезертирство полягає у діях або бездіяльності, які мають дві відповідні форми: самовільне залишення військової частини або місця служби та нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу.

У першій формі дезертирство є закінченим злочином з моменту, коли суб'єкт фактично залишив розташування військової частини (місця служби), а у другій — коли він не з'явився в частину (до місця служби) в установлений строк [4, 1009-1010]. Безумовно, існують так звані поважні причини, які можуть об'єктивно перешкоджати виконати такі дії. Ними вважаються такі об'єктивні обставини: розпорядження старших начальників про продовження строку відрядження; хвороба, що позбавила його можливості своєчасно повернутися з відрядження; перешкода стихійного характеру тощо [5].

Фактичний термін відсутності військовослужбовця в місці служби при дезертирстві може не перевищувати навіть і однієї доби, але це має значення лише для призначення покарання. Тому замах на дезертирство, що може бути характерно, наприклад, для дезертирства зі зброєю, виданою, наприклад, для несення спеціальної служби, можливий лише у вигляді спроби залишити військову частину (місце служби). При цьому потрібно враховувати, що під час дезертирства винний не перестає бути військовослужбовцем. Тому у разі вчинення ним опору військовому начальникові при його затриманні, навіть якщо воно відбувається і після кількох років дезертирства, він несе відповідальність і за ст. 404 КК (Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків).

Також є суттєвим, що дезертирство є триваючим злочином, тому, зокрема, дія закону про амністію не поширюється на нього, якщо дезертирство закінчено, припинено або перервано після прийняття закону про амністію [6, 263].

Суб'єкт злочину — будь-який військовослужбовець. Слід зазначити, що військовозобов'язаний суб'єктом цього злочину бути не може, оскільки навчальні (перевірні) і спеціальні збори не є видом військової служби (вони є «тільки» видом виконання військового обов'язку в запасі). Отже військовозобов'язаний, призваний на відповідні збори, не проходить військову службу і фактично не може ухилитися від неї назавжди. Важливим є відмежування аналізуємого злочину від суміжних злочинів. Так, військовослужбовці, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, або засуджені до тримання в дисциплінарному батальйоні, але ще не доставлені до нього (утримуються на гауптвахті до набрання сили вироком суду, конвоюються у дисциплінарний батальйон тощо), у разі втечі з метою уникнення кримінальної відповідальності і — одночасно — з метою ухилення від військової служби (адже вказаний вид покарання не припиняє їх військову службу), мають нести відповідальність за ст. 408 КК.

Військовослужбовці, які відбувають призначений як кримінальне покарання арешт на гауптвахті, або перебувають у попередньому ув'язненні, у разі їх втечі з такою самою двоєдиною метою притягуються до відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених статтями 393 (втеча з місця позбавлення волі або з-під варти) і 408 КК. Ст. 408 КК не може застосовуватися лише у разі, якщо військовослужбовець після втечі з-під варти повертається до місця служби (скажімо, з метою звернення до командування з проханням клопотати про зміну йому запобіжного заходу), оскільки у цьому випадку його метою не було ухилення від військової служби.

Від злочину, передбаченого ст. 407 КК (Самовільне залишення військової частини або місця служби), злочин, передбачений ст. 408 КК, відрізняється в основному за своєю суб'єктивною стороною. Обов'язковою ознакою дезертирства є мета: військовослужбовець має намір ухилятися від військової служби не протягом трьох діб, місяця, двох місяців тощо, тобто не тимчасово, а ухилитися від військової служби взагалі, назавжди.

При цьому буде доцільним навести приклад із судової практики. Вироком військового суду Севастопольського гарнізону від 22 квітня 2009 р. Х. засуджено за ч. 1 ст. 408 КК на три роки позбавлення волі у виправно-трудовій колонії посиленого режиму. Пізніше, вже Ухвалою військового суду Військово-Морських Сил України від 25 вересня 2009 р. вирок щодо Х. залишено без зміни [7].

Згідно з вироком Х. визнано винним у тому, що він 8 серпня 2002 р. самовільно залишив розташування військово-морського госпіталю в м. Севастополі, де перебував на лікуванні, і з метою взагалі ухилитися від строкової військової служби виїхав до місця проживання своїх батьків у м. Мелітополь Запорізької області, де проживав до дня затримання — 17 жовтня 2008 р.

Заступник Голови Верховного Суду України порушив у протесті питання про перекваліфікацію дій Х. з ч. 1 ст. 408 КК на ч. 1 ст. 407 КК і обрання йому на підставі цього закону із застосуванням ст. 44 КК (Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності) покарання у вигляді одного року трьох місяців позбавлення волі. З таких підстав Військова колегія Верховного Суду України протест задовольнила.

Суд обґрунтовано визнав Х. винним у самовільному залишенні місця служби без поважних причин, проте без достатніх на те підстав розцінив ці дії як дезертирство і кваліфікував їх за ч. 1 ст. 408 КК. За змістом ст. 408 КК дії винного можуть розцінюватись як дезертирство лише в тому випадку, коли він самовільно залишив місце військової служби з метою взагалі ухилитися від неї. При цьому безспірних доказів того, що Х. мав такий намір, у матеріалах справи немає.

Із показань засудженого, його батьків Б. Д. та Б. Я., свідків П., Т. і С. убачається, що 8 серпня 2002 р. Х. під впливом батьків самовільно залишив госпіталь у м. Севастополі, в якому перебував на лікуванні, та виїхав до місця проживання батьків у м. Мелітополь Запорізької області, де й проживав до дня затримання — 17 жовтня
2008 р.

Крім того, засуджений та його батьки показали, що Х. постійно проживав удома, ні від кого не переховувався, і вони неодноразово зверталися в різні органи військового управління, у тому числі у військову прокуратуру та Міністерство оборони України, з проханням вирішити питання про подальшу долю їхнього сина. Проте їх звернення залишилися без відповідного реагування.

Ці показання підтверджуються долученими до справи матеріалами листування з даного питання, зі змісту яких убачається, що вперше Х. звернувся в прокуратуру із заявою ще в вересні 2002 р. У листі командира військової частини, де проходив службу Х., до Мелітопольського військкомату зазначено, що 5 грудня 2002 р. Х. виключено зі списків частини і всі його документи направлено у військкомат за місцем призову для вирішення питання про подальше проходження ним служби. Допитаний у суді свідок А. підтвердив факт звернення до військкомату матері Х. з питання про вирішення подальшої долі її сина, який самовільно залишив частину.

Таким чином, у справі встановлено, що Х. самовільно без поважних причин залишив місце служби, постійно проживав у своїх батьків, ні від кого не переховувався і заявляв про себе органам влади. За таких обставин його дії належить розцінювати як самовільне залишення місця служби військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад місяць і кваліфікувати їх за ч. 3 ст. 407 КК. Як підсумок — дії Х. перекваліфіковані з ч. 1 ст. 408 КК на ч. 3 ст. 407 КК та визначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на один рік три місяці.

Фактичними обставинами, які звичайно вказують на мету дезертирства, можуть бути (часто в сукупності): вчинення військовослужбовцем до моменту дезертирства іншого злочину, за який він притягується чи може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, знищення чи викидання ним військової форми і військового квитка, підроблення документів чи придбання підробних документів і проживання на нелегальному становищі, працевлаштування, створення сім'ї, часта зміна місця проживання, злочинна діяльність під час дезертирства, спроба виїхати за кордон, втеча після затримання, невжиття жодних заходів до повернення у військову частину або до з'явлення у військкомат за наявності можливості для цього тощо. При цьому військовослужбовець може заявляти про свій намір ухилитися від військової служби взагалі або ухилятися від неї протягом невизначеного часу (наприклад, доки його не затримають).

Один лише факт тривалого (два і більше місяців) незаконного знаходження поза межами місця служби ще не може свідчити про мету ухилитися від військової служби взагалі (наприклад, військовослужбовець, який вчинив необережне вбивство іншого військовослужбовця, переховується від помсти з боку його товаришів, і чекає, коли вони будуть звільнені у запас).

Для наявності складу дезертирства немає значення, в який момент у особи виник намір ухилитися від служби — безпосередньо в момент самовільного залишення частини або вже в період незаконного знаходження за її межами. Коли військовослужбовець після самовільного залишення частини приймає рішення ухилитися від військової служби, його дії повинні кваліфікуватись як дезертирство, оскільки будь-яке за способом самовільне залишення частини може виступати і способом дезертирства, а отже поглинається останнім і не утворює множинності злочинів.

Кваліфікованими видами дезертирства (ч. 2-3 ст. 408) є вчинення його: зі зброєю, за попередньою змовою групою осіб, та дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

При дезертирстві зі зброєю переважно мається на увазі вогнепальна, холодна та деякі інші види зброї, якими оснащуються військові формування. Крім того, під дезертирством зі зброєю слід розуміти дезертирство, принаймні на початковому етапі якого особа-дезертир має при собі зброю [8, 548].

Така зброя може бути викрадена (шляхом крадіжки чи грабежу), отримана в результаті шахрайства, вимагання, розбою або зловживання службовим становищем (якщо такий військовослужбовець є військовою службовою особою), привласнена завдяки тому, що попередньо була йому довірена (для перевезення, охорони тощо) чи знаходилась у його віданні. Заволодіння військовослужбовцем зброєю шляхом крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства, привласнення, вимагання або зловживання службовим становищем з наступним дезертирством кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 КК і частинами 1, 2 або 3 ст. 410 КК (Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем).

Якщо зброя була видана військовослужбовцю для постійного носіння з метою самозахисту (коли такий військовослужбовець є, наприклад, водночас працівником правоохоронного органу), або для виконання навчальних вправ з нею, навчальної стрільби, чищення, або зброя потрапила до військовослужбовця в результаті розтрати зброї, вчиненої іншою особою тощо, дезертирство з такою зброєю кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 408 ККУ разі залишення місця несення відповідної спеціальної служби і дезертирства зі зброєю, виданою для виконання обов'язків з несення вартової (вахтової), прикордонної, внутрішньої служби, патрулювання або бойового чергування, діяння винної особи кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 408 КК і статтями 418 (Порушення статутних правил

вартової служби чи патрулювання), 419 (Порушення правил несення прикордонної служби), 420 (Порушення правил несення бойового чергування) або 421 (Порушення статутних правил внутрішньої служби) КК.

Подальше, після початку дезертирства, носіння зброї та її зберігання повністю охоплюються ч. 2 ст. 408 КК і не потребують додаткової кваліфікації за ст. 263 (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) КК. Також особа, яка вчинила дезертирство зі зброєю, не звільняється від відповідальності за ч. 2 ст. 408 КК у разі добровільної здачі її органам влади. Передача ж чи збут іншим особам зброї, з якою особа дезертирувала, потребує додаткової кваліфікації за ст. 263 КК.

Дезертирство, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, слід відрізняти від самовільного залишення поля бою під час бою (ст. 429 КК) за ознаками місця (при дезертирстві ним є не тільки місце служби, а й територія військової частини), часу (при дезертирстві це не обов'язково час бою) і суб'єктивною стороною (залишаючи поле бою під час бою, особа може не мати за мету залишити місце служби назавжди).

На основі аналізу всіх рис вищевказаної проблеми може бути сформульовано ряд висновків. Дезертирство (ст. 408 КК) — один з найбільш тяжких і небезпечних злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. З об'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено як шляхом самовільного залишення військової частини або місця служби, так і шляхом нез'явлення до частини або на службу при переведенні, призначенні, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу з метою ухилення від військової служби. Якщо звільнений з військової частини не повернувся до частини з метою ухилення від військової служби, то його дії також утворять склад дезертирства у вигляді нез'явлення на службу. Вчиняючи дезертирство, військовослужбовець протизаконно припиняє несення військової служби, намагаючись взагалі виключити себе із сфери військовослужбових відносин.

Закінченим злочин вважається з моменту, коли суб'єкт залишив військову частину або місце служби, а також не з'явився вчасно до частини з метою ухилення від військової служби.

Дезертирство — триваючий злочин. Воно триває доти, поки не буде припинено внаслідок дії самого винного (наприклад, його явки з повинною), або настання подій, що перешкоджають його вчиненню (наприклад, затримання). Явка з повинною не виключає відповідальності за дезертирство.

З суб'єктивної сторони дезертирство може бути вчинено тільки з прямим умислом, що поєднаний із спеціальною метою ухилитися від подальшої служби. Мета — обов'язкова ознака дезертирства. За цією ознакою дезертирство відрізняється від самовільного залишення частини або нез'явлення на службу. Мотиви дезертирства можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають.

Суб'єктом цього злочину є як військовослужбовці строкової служби, так і особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани і військовослужбовці за контрактом.

Кваліфікуючі ознаки дезертирства — це вчинення його із зброєю або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 408 КК); в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 408 КК).

Отже, усе викладене дає можливість прийти до висновку, що кваліфікування злочинної дії військовослужбовця саме як дезертирства є непростою задачею у зв'язку зі схожістю елементів складу даного злочину з іншими складами, наприклад, з самовільним залишенням військової частини або місця служби. Більша частина складнощів полягає у визначенні ознак суб'єктивної сторони, яка за поширеною думкою фахівців взагалі є найскладнішим для встановлення елементом злочину. Тому вбачається, що необхідне проведення подальших досліджень, пов'язаних з розслідуванням і кваліфікацією дезертирства з метою повного додержання принципу законності при встановленні кримінальної відповідальності щодо військовослужбовців-правопорушників.

Література

1. *Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР //Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.*
2. *Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII// Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 38. — Ст. 324.*
3. *Кримінальний Кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III// Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.*
4. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. Л. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Каннон, 2001. — 1104 с.*
5. *Указ Президента України «Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовців«від 07.11.2001 № 1053/2001 [Електроннийресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001*
6. *Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 01.10.1996 № 392/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 48. — Ст. 263.*
7. *Матеріали Верховного Суду України, 2009р.*
8. *Кримінальне право України. Особлива частина : підручник // Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2010. — 608 с.*

Т. Ю. Пискун, аспирантка

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОЦЕНКА ДЕЗЕРТИРСТВА

РЕЗЮМЕ

Отдельные вопросы квалификации преступлений против установленного порядка несения военной службы в целом и дезертирства, как одного из наиболее тяжких и опасных преступлений данной группы, представляются довольно сложной задачей ввиду схожести элементов состава данного преступления с элементами других составов преступлений (например, с самовольным оставлением части или места службы). Все это требует специальной уголовно-правовой оценки этого состава

Ключевые слова: понятие дезертирства, состав преступления, элементы состава преступления, квалифицирующие признаки, смежные составы преступлений